

Odraz interetnických vztahů v hmotné kultuře středověké Moravy

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Na rozdíl od Čech uzavřených věncem pohraničních horstev, zalesněných v raném středověku těžko prostupnými hvozdy, představovala Morava území otevřené k jihu, odkud přicházely nové kulturní podněty i technické inovace, a samotný tok řeky Moravy tvořil od nejstarších dob severojižní osu tohoto pohybu lidí, celých etnik i obchodní spojnicí. Vedla tudý jedna z větví Jantarové cesty, která vycházela z římské brány k severu – Aquileie – ležící při severním pobřeží Jaderského moře (Itálie). Když tato dálková komunikace obešla východní Předalpi, dospěla do Carnunta, odtud procházela Pomoravím a po průchodu Moravskou bránou překonala evropské dunajsko-oderské rozvodí a pokračovala dále na sever k Baltu. Východiskem další větve Jantarové cesty byla Vindobona (nynější Vídeň) a tato trasa mířila taktéž na sever. Pod mušovským Burgstallelem překračovala Dyji, vedla směrem na dnešní Pohořelice a potom se severně od návrší Cezavy u Blučiny přesmykla podél toku Litavy na Vyškovsko a dále na střední Moravu k Olomouci. Z Vindobony vycházelo i oproti předchozím dvěma komunikacím méně důležité spojení Podunají s Čechami směřující na dnešní Hollabrunn (Dolní Rakousko), Znojmo, Moravské Budějovice a dále přes Českomoravskou vrchovinu původně do Polabí, a později od počátku 11. století, kdy se nazývá cesta Haberská, ku Praze (Měřínský 1993, 99–100; 2002, 327–330; Měřínský–Zumpfe 1998, 174–177).

Důležitý komunikační uzel představovala Olomouc, kde se od jedné z větví Jantarové cesty oddělovala hlavní spojnice Moravy s Čechami vedoucí z Olomoucka na západ, k níž se právě někde na hlavním evropském labsko-dunajském rozvodí v prostoru mezi Svitavami a Litomyšlí připojovala cesta z Brněnska později nazývaná Trstenická. Tato komunikace vedla dále do Polabí a ku Praze. V 10. století, po přerušení staré římské komunikace probíhající podél Dunaje nově v karpatské kotlině usazenými Maďary, je tato nahrazena novou západovýchodní evropskou magistrálou směřující z kordóbského kalífátu přes Francii, jižní Sasko, Vratislav a odtud na Krakov a přes Kyjev k Chazarům a do Číny. Jedna její větev vycházející z Řezna vedla na Prahu a odtud přes Poděbrady k Náchodu a do Kladska. Předpokládá se i další odbočka právě na Litomyšl vedoucí v průběhu výše zmiňované trasy na Olomouc a potom dále Moravskou bránou na Krakov (srov. Měřínský 1993, 99; Měřínský 2002, 325–331; Měřínský–Zumpfe 1998, 175–176, 178).

V úvodu jsme se zmínili o síti základních dálkových komunikací podrobněji, neboť se po nich pohybovali nejen obchodníci a lidé přinášející atraktivní a žádané zboží z cizích zemí, jehož doklady shledáváme i v archeologických nálezech, nové kulturní podněty, technické inovace i další duchovní hodnoty, jejichž postižení je v hmotné kultuře daleko obtížnější, ale tyto trasy byly od nepaměti také hlavními směry přesunujících se a útočících vojenských kontingentů i celých etnik usazujících se na nových územích, či v případě nomádských kočovníků provádějících ničivé nájezdy. Stejně tak ničivě se ovšem právě po těchto dálkových trasách po jakési podle francouzského historika E. Le Roy Ladurie „mikrobiologické unifikaci“ tehdejšího světa otevřené kolonizací a propojením sídelních komor a regionů předtím izolovaných, šířila od poloviny 14. století černá smrt a jistě i před tímto obdobím i po něm také další epidemie (srov. např. Horská–Kučera–Maur–Stloukal 1990, 177–211; Bergdolt 2000; 2002). O řadě procesů spojených s etnickými přesuny, nájezdy i proměnami národnostní skladby obyvatel jednotlivých oblastí či menších regionů

jsme informováni na základě písemných pramenů, jejich konfrontace s hmotnými památkami je však mnohdy velmi obtížná až nemožná, nebo naopak může mít hmotná kultura, zejména kroj, šperk či vojenská výstroj a výzbroj nadetnický, sjednocující a univerzální charakter vyjadřující dobovou módu a přihlášení se k určitému širšímu kulturnímu okruhu, životnímu stylu i orientaci politické.

Pouze stručně zde můžeme zmínit předslovanské osídlení mladší fáze doby stěhování národů, kdy podél hranic tzv. Pobřežního Norica (*Noricum ripense*) mezi Klosterneuburgem a Krems a. d. Donau (Dolní Rakousy), kde se předpokládá jejich centrum, měli sídlit Rugiové. Jejich moc zasahovala do severní naddunajské části dnešních Dolních Rakous a okrajově možná i na jižní Moravu. Nakonec bylo celé toto uskupení v letech 487–488 Odoakerovým bratrem Hunulfem (*Hunwulfem*) rozbito. Toto datum je velmi důležité, neboť již v následujícím roce 489 proniká do prostoru uvolněného Rugii další germánský kmen Langobardů. Svědčí to o velmi dobré zpravodajské službě u těchto germánských uskupení. Samotné jihomoravské území pak obsadili Herulové, s nimiž se v Podunají setkáváme již na počátku 5. století, a důležitou roli zde jistě hráli i během dalšího historického vývoje až do 2. poloviny 5. století a počátku následujícího věku (srov. např. Tejral 1982, 181–196; Měřínský 2002, 16–20; 2002a, 49–50).

Právě výše zmiňovaní Langobardé přemísťující se do Rugilandu a nad střední Dunaj v roce 489 představovali důležitý faktor dalšího vývoje v celém tomto prostoru včetně území staré římské Pannonie. V samotném Rugilandu však měli setrvat pouze velmi krátkou dobu a potom se přemístit na rovinaté území nazývané v barbarské řeči „feld“ a někde zde mělo také dojít k rozhodujícímu boji s Heruly, kterým byli Langobardé v první fázi svého pobytu v Podunají podrobeni. Boj Langobardů s Heruly se měl odehrát někdy v rozmezí let 494–509, přičemž většina badatelů se kloní ke konečnému datu 508/509. Nejpozději na konci prvního desetiletí 6. století ovládli Langobardé jižní Moravu, východní část Dolních Rakous a buď již k létům 526/27, nebo až 546/547 pronikají do Pannonie, kde setrvávají až do roku 568. Naopak Herulové po porážce od Langobardů odcházejí na sever do Skandinávie a při tomto pochodu již procházeli územím osídleným Slovy (Měřínský 2002, 16–25).

Centrum herulského svazu leželo někde severně od Dunaje, možná v širší oblasti Brněnska, neboť právě odtud známe bohatý pohřeb germánského předáka z Blučiny a dvě bohužel vykradené hrobky druhotně uložené do halštatské mohyly na Žuráni u Brna. Nálezy z obou lokalit vykazují určité vztahy či styky pohřbených představitelů germánské společenské špičky jednak k Východořímské říši, a na druhé straně k mateřské oblasti na severu. Výše zmiňované „královské hroby“ bývají připisovány právě Materulům. Na druhé straně v případě žuránských hrobů nevylučuje nejnovější bádání ani langobardský původ zemřelých, nebo se hovoří o jednom starším herulském a dalším langobardským hrobě (Měřínský 2002, 18; Pouлік 1995, 53–96; Tejral 1993, 485–487).

Krátce po vítězství Langobardů nad Heruly byl jeho strýjec – langobardský král Tato – zavražděn roku 510 svým synovcem Wachem a doba vlády tohoto panovníka představovala vrchol langobardské moci v celém naddunajském prostoru. Nejpozději od konce prvního desetiletí 6. století ovládli Langobardé jižní Moravu, východní část Dolních Rakous a buď již k létům 526/27, nebo až 546/47 pronikají do Pannonie, kde setrvávají až do roku 568. Tehdy, o velikonočních svátcích, dne 1. dubna, byl kmen se svými příslušníky a částmi dalších germánských kmenů usazených v Pannonii odveden králem Alboinem do Itálie a zde Langobardi vytvořili stát s centrem v Pavii existující do roku 774 (Měřínský 2002, 20–22; Tejral 1993, 501–502).

Dosavadní poznatky archeologického bádání ukazují, že největší koncentrace moravských langobardských kostrových pohřebišť (sídlíště až na ojedinělé náznaky dosud zachycena nebyla) se soustřeďují na Znojemsku, v pásmu jižní Moravy od soutoku Svratky, Jihlavy a Dyje až po Hodonín, a dále na Brněnsku. Nejstarší nekropole z doby konce 5. století spojované ještě s labskogermánským prostředím zasahují na Moravu jen velmi okrajově,

ale pak se poměrně velmi rychle část těchto germánských skupin přesunula k severu a pronikla do jihomoravského prostoru (např. pohřebiště Borotice, Lužice). V další fázi zabírající zhruba 1. polovinu 6. století se nálezový katastr langobardských pohřebišť dále rozšiřuje a v hojnější míře se s nimi setkáváme i na jižní a střední Moravě, což naznačuje možný posun těžiště osídlení po porážce Herulů směrem k severu. Jiné skupiny postupují podél toku Dunaje k východu a dostávají se patrně již i do vlastní Pannonie. Pro naše výchozí úvahy o počátcích slovanského osídlení na Moravě a jihozápadním Slovensku je důležité, že až na výjimky zjištěné při dolním levém břehu řeky Moravy v klíčovém prostoru Bratislavské brány (Gajary, Zohor, Devínske Jazero) nepřekračuje výskyt langobardských hrobů směrem na východ tento vodní tok ani Malé a Bílé Karpaty, a od jeho soutoku s Dunajem se neobjevují severně od něj na území jihozápadního Slovenska. Z toho je některými badateli vyvozováno, že toto území mohlo být již od konce 5. století či nejpozději od prvních desetiletí 6. věku osídleno Slovanly (Dostál 1985, 92–93; Měřínský 2002, 22–24; Tejral 1975, 426–433; 1993, 494–503).

Nové výzkumy naznačují, že těžiště langobardského osídlení 1. poloviny 6. století leželo právě v oblastech severně od Dunaje a po polovině tohoto věku dochází v celém prostoru ke zřetelnému úbytku nálezů, ač v některých hrobech nacházíme předměty datovatelné i do tohoto pozdního časového úseku. Velká část langobardských rodů a s nimi spřízněných ostatních skupin germánského obyvatelstva však odešla z území severně od Dunaje již někdy kolem poloviny 6. století, a to asi v souvislosti se smlouvou mezi králem Audoinem a císařem Justinianem I. z roku 546/47, jíž Byzanc postoupila Langobardům jako nový domov jižní části někdejší provincie Pannonia valeria. Poslední zbytky germánského osídlení mohly však na jižní Moravě přežívat i hlouběji do průběhu 2. poloviny 6. století (Tejral 1975, 430–432; 1993, 502–503; Měřínský 2002, 24).

Snaha Langobardů najít si nová sídla na jihu mohla být vyvolána mimo jiné i tlakem způsobeným pronikáním prvních historických Slovanů do prostoru středního Dunaje. Jejich přítomnost v prostoru Karpatského oblouku a východně od langobardské sféry naznačuje zpráva byzantského historika a poradce vojevůdce Belisara Prokopia z Kaisareie (kol. 500–asi 560). Když byl roku 510 zavražděn svým synovcem Wachem langobardský král Tato, uprchl jeho vnuk Hildigis ke Gepidům, kteří měli svá sídla východně od Langobardů mezi dolní Tisou a řekou Olt. Prokopios výslovně uvádí, že při útěku táhl zemí Slovanů a nejkratším směrem tohoto pohybu mohl být průchod přes jihozápadní Slovensko. Nejasné ovšem je, jak dlouhá doba mohla uplynout mezi vraždou Tata a prvním útekem Hildigise, neboť jeho druhý útek spadá do období let 539/40, první nejspíše asi k roku 535 (Měřínský 2002, 24; Tejral 1993, 502).

Lze těžko připustit, že oblast jihozápadního Slovenska, odkud mizí během 4. století poslední neslovanské osídlení, zůstala delší dobu neosídlena a proto je možno odůvodněně předpokládat poměrně časně pronikání prvních Slovanů do tohoto prostoru, ale pro přesné časové určení počátků tohoto průniku historické a prozatím ani spolehlivé archeologické prameny k dispozici nemáme. Na Moravě a ani v Čechách neexistují žádné důkazy a doklady o přímém a širokém styku nově příchozích osadníků – nositelů kultury s keramikou pražského typu – s pozdním germánským osídlením reprezentovaným především právě Langobardy, ač na druhé straně se do jisté míry oblasti osídlené oběma etniky respektují a vzájemně vylučují. Z toho je snad možno vyvodit, že postupná slovanská infiltrace na naše území započala, či lépe řečeno nabyla na intenzitě až v okamžiku, kdy již slábla sama langobardská moc i v samotné Pannonii, tedy někdy v poslední třetině 6. století. To však nikterak nevylučuje, že počátky pohybu Slovanů do jihomoravského prostoru započaly již ve 2. třetině 6. století, jak je možno uvažovat na základě svědectví některých pramenů písemných (Jordanes, Prokopios, Cassiodor). Tuto dobu nám naznačuje relace Jordanesova z let 533–545, kdy Antové utrpěli zdrcující porážku od Sclavinů a ti se stali vedoucí silou dalšího vývoje. Sclavini měli sídlit při hranici Byzantské říše v době po roce 554, respektive již 546 ve směru Drново, Osijek, Dunaj až po jeho dolní tok. Jimi osídlené území se

rozprostíralo až k Visle, tzn. ke hřbetům Karpat nazývaných u Jordanese Alpami. Dále na sever sídlili Venedi. Sclavini tedy zřejmě již v tomto období obývali prostor karpatské kotliny, ale na sever od sídel Langobardů a Gepidů, což muselo být území Moravy, Slovenska a eventuálně i Zakarpatské Ukrajiny. Tyto poznatky včetně vyhodnocení celkové situace osídlení naddunajského prostoru v 1. polovině 6. století dovolují uvažovat o možném styku prvých slovanských osadníků se zbytky langobardského osídlení, jež zde dožívalo po přesunu politicky, hospodářsky i sociálně nejvýznamnějších skupin langobardské populace do jejich jižnějších, byť také „přechodných“, panonských sídel (Měřínský 2002, 25, 50–56).

Jak již bylo výše řečeno, na Slovensku se počítá s průnikem nejstaršího slovanského obyvatelstva již od konce 5. století n. l. Na území Moravy se první slovanští osadníci počínají postupně usídlvat nejpozději od třicátých a čtyřicátých let 6. století, ale k intenzivnímu osídlování jejího území dochází patrně až po polovině 6. věku, kdy se zde usazené družiny Langobardů a zbytky příslušníků dalších germánských kmenů přesunují do severní Itálie. Tyto úvahy vyplývají z předpokladu, že v případě zastoupení dvou etnik na jednom území nastupuje relativně mladší, tzn. v našem případě Slované, až po odchodu či asimilaci etnik starších, tzn. Langobardů a jejich souputníků. Z těchto důvodů mohli do oblasti zhruba mezi Znojmem na západě a dolním tokem Moravy na východě včetně Dyjskosvrateckého úvalu až po Brněnsko a do rozsáhlého území východní části Dolních Rakous severně od Dunaje nejstarší slovanští kolonisté přicházet v hojnější míře až po roce 568. Prozatím totiž neznáme, jak již bylo výše konstatováno, bezpečné doklady vzájemného kontaktu či soužití nejstarších Slovanů a Langobardů v celém jihomoravském prostoru, ale na druhé straně bylo při kartografickém zpracování nálezového katastru langobardských pohřebišť a na druhé straně nejstarších památek s kulturou pražského typu konstatováno, že se do jisté míry tyto dva kulturní i etnické fenomény respektují (viz výše). Na základě těchto úvah je možno vyslovit hypotézu, že prvý nejstarší slovanský proud se na Moravu nedostává všeobecně přijímaným pohybem přes Moravskou bránu, nýbrž jak naznačují některé nové slovanské nálezy, předcházely mu skupiny, které prošly přes karpatské průsmyky z Malopolska do středního Pováží a odtud postupují podél toku Váhu, osídlují jihozápadní Slovensko a po překročení bělokarpatských sedel a průsmyků se dostávají do středního Pomoraví, kde snad již během 2. třetiny 6. století zakládají prvá sídliště. Tento proud v podstatě respektoval ještě existující langobardskou sídelní oikumenu, jak tomu podobně mohlo být s prvými slovanskými osadníky postupujícími přes Moravskou bránu na střední Moravu (Měřínský 2002, 57; srov. Fusek 1994, 150–151; Galuška 2001, 48–51; Godłowski 2000).

To vše a skutečnost, že langobardské území prakticky nejstarší Slované obešli, může naznačovat existenci souvislejšího osídlení jihozápadního Slovenska již na konci 5. a v 1. polovině 6. věku. Tato fakta poukazují spíše na částečnou současnost než následnost obou okruhů – převážně germánské kultury pozdního stěhování národů a žárových hrobů s keramikou pražského typu, které pokládáme za slovanské. Pro vzájemné kontakty svědčí i přejímání starších slovanských názvů (Měřínský 2002, 57–58). Předpokládané kontakty s původním prostředím doby stěhování národů, jež se měly během 1. fáze slovanského osídlení našich zemí projevat v pohřebním ritu (výskyt keramiky časně slovanských forem v kostrových hrobech doby stěhování národů, v ornamentačních prvcích na keramice a v některých stavebních detailech sídlištních objektů) postrádají dosud průkazné doklady a nejasný je i původ keramiky forem příbuzných pražskému typu v hrobech doby stěhování národů (např. Langenlebaru u Tullnu, Dolní Rakousko). Také některé uváděné velmi časně doklady soužití obou etnik na sídlišti v Březně u Loun, Zlechově u Uherského Hradiště (4. až 1. pol. 5. stol. n. l.) či Vyčapech-Opatovcích, podobně jako uvažovaná slavinita tzv. prešovského typu na východním Slovensku, datovaného do 4. až počátku 5. století, nebyly nikdy prokázány a jedná se o elementy pozdní doby římské či stěhování národů. Nejstarší slovanské památky z jižní Moravy je možno rámcově vřadit až do 1. poloviny 6. století. Výše naznačené úvahy o počátcích slovanského osídlení a hlavně možném styku se

zbytky germánského obyvatelstva mladšího stupně doby stěhování národů vedly také k úvahám, že oblasti, kde germánské osídlení doznívá již během 5. století, tedy například horní a střední Pomoraví i jihozápadní Slovensko, se stávají cílem prvních slovanských osadníků již koncem 5. a v 1. polovině 6. věku. Mělo se tak stát v souvislosti se zánikem doznívajícího pozdně-římského osídlení převorské kultury v horním Pováží okolo poloviny 5. století, jež uvolnilo nástupní prostory k expanzi na jihozápad přes karpatské průsmyky do Pováží a dolního Pomoraví a Moravskou bránou na Moravu a odtud dále do Čech. Bezpečné důkazy o tak časném postupu prvních skupin Slovanů přes hřbety Karpat, Beskyd a sudetských pohoří však prozatím postrádáme (Měřínský 2002, 58).

Roku 568 se v karpatské kotlině definitivně usazuje nový etnický element – Avari. Morava zůstává mimo vlastní kaganát, ač někteří badatelé předpokládají příslušející do sféry avarského vlivu severně od Dunaje a dosahující v prostoru rakouského Weinviertelu a Marchfeldu až na Dyji, což mají dokumentovat kostrové nekropole s litými garniturami v Mistelbachu, Schönkirchen u Gänserndorfu (obě Dolní Rakousko), Dolních Dunajovicích, patrně v Hevlíně a také v Drasenhofenu (Dolní Rakousko). Jejich poloha a rozmístění naznačuje, že se jednalo spíše o jednotlivé body kontrolující dálkové komunikace vycházející od Dunaje směrem na sever do moravského prostoru, a to především dyjské brody (Hevlín, Dolní Dunajovice). Chronologicky náležejí až střednímu a pozdnímu avarskému období, tedy rámcově době konce 7. a 8. věku (Měřínský 1993, 99–100; 2002, 189; srov. např. Klanica 1972; 1986, 49–146; Profantová 1992).

Právě v této době můžeme počítat se vznikem opevněných sídlišť, jejichž poloha je do jisté míry taktéž determinována průběhem dálkových komunikací a jejich brodů přes hlavní velké vodní toky. Tyto útvary charakterizují nálezy bronzových a železných ostruh s háčky, litých bronzových garnitur a dalších předmětů spojených s vyspělým multietnickým prostředím karpatské kotliny doby předpokládaného druhého Avarského kaganátu. Tento náleзовý horizont je spojován s příchodem mobilních vojenských družin s náčelnickou knížecí složkou, která sehrála základní roli v dalším moravském vývoji vytvořením místních elit. V řadě prvků vykazují opevněná sídliště předvelkomoravského období úzké vztahy k hmotné kultuře karpatské kotliny, zejména jejím projevům zjišťovaným na zdejších typických pohřebištích s litými garniturami, speciálně pak k lokalitám na jihozápadním Slovensku a v oblasti Bratislavské brány. Je pravděpodobné, že právě odtud pronikly v poslední třetině či čtvrtině 7. století vojenské jízdní družiny do severněji položeného prostředí s původní slovanskou kulturou charakterizovanou keramikou pražského typu. Výrazem existence této nadřazené společenské vrstvy jsou především ostruhy s háčky, které u Avarů v karpatské kotlině neznáme, dále i bronzové ozdoby koňských postrojů a bronzové ozdobné garnitury typických opasků – atributů bojovníka. Tyto nově přichozí mobilní skupiny reprezentující určitou bojovníckou elitu zajistily v prostoru jižní a střední Moravy, zejména potom ve vlastním Pomoraví, své mocenské pozice budováním opevněných sídlišť, která se stala centry jejich regionální moci, středisky řemeslné výroby, obchodu a hospodářského rozvoje vůbec i zárodky dalšího vývoje vedoucího k počátkům etatizačního procesu (Klanica 1986, 71–146, 165–193; Měřínský 2001, 297–298, 300–301; 2002, 287, 289, 293; Poulik 1988, 194–208).

Tento náleзовý horizont je spojován s vytvářející se vrstvou elity spojené s mobilními vojenskými družinami a náčelnickou knížecí složkou, přičemž je někdy předpokládán jejich příchod, zejména do moravského a slezského prostředí v rámci tzv. druhé slovanské vlny, která je spojována s okruhem slovanského osídlení od středního Dunaje po Přičerno-moří připisovanému historickým Antům sídlícím původně v Podněpří. Měl to být původně onen lid obývající území mezi středním až dolním Dněprem a Dněstrem i v povodí Jižního Bugu s charakteristickou keramikou typu Peňkovka. Na základě řady indicí je poukazováno na možnost, že se jednalo o zbytky původního íránského obyvatelstva, pravděpodobně sarmatského původu. Tyto íránské kmeny kočovaly v jihoruských stepích již od 9.–6. století př. n. l. až po 4. či 5. století n. l. (Kimmeriové, Skytové, Sarmaté). Potom se toto obyva-

telstvo slavinizovalo a od 6. století n. l. je známe z písemných pramenů pod názvem Antové. Ti se potom od této doby výrazně spolupodílejí na slovanské expanzi do nitra Balkánského poloostrova. Z neslovanských íránských etnik majících účast na formování slovanských národů jsou v literatuře zmiňováni především Alani – sarmatský kmen íránského původu a převážně nomádského charakteru – žijící původně ve stepích severně od Kaspického moře a Kavkazu. Od 1. století př. n. l. se jejich části přesunují na západ a ti, kteří zůstali ve starých sídlech, se ocitají během doby stěhování národů v sousedství Ostrogótů sídlících v severním Přičernomoří mezi Donem a Dněstem na západě a později od 6. věku zde v dolním Podněpří a Podněstří připomínaných slovanských Antů. Tito jsou ještě ve 4. století n. l. považováni za íránský kmen pobývajících na ukrajinských stepích v rámci polyetnické černjachovské kultury, ale na počátku doby stěhování národů se slavinizovali a představovali potom jednu ze dvou hlavních větví Slovanů v době jejich historické expanze. V 6. století již podle Jordanese hovořili slovensky (srov. Měřínský 2002, 45, 222–223; Poulík 1988, 207–208).

Každopádně určité stopy ukazující do východního prostředí postihujeme, ač například názvy týkající se například jména samotného Mojmíra I. nebo Moravy hledané ve východním prostředí alanském a dále až ve středoasijském prostoru jsou velmi diskutabilní. Spíše se jedná o starou praindoevropskou nomenklaturu, zejména v případě hydronymie, a to ve smyslu Mar – „velká voda, tj. vodní plocha či rozvodněná řeka“, pak s gótskou příponou Ahwa – voda, Mar – ahwa a staroněm. Maraha – March. Jde tedy s největší pravděpodobností o název, jenž dostala určitá skupina nově příchozího obyvatelstva podle vodního toku, u něhož se usadila. Názor L. E. Havlíka, že jméno Maravan mělo mít v indo-íránském prostředí význam ve smyslu svobodného lovce, bojovníka, pána či náčelníka je méně pravděpodobný (např. Havlík 1978, 16–19; Erhart 1993, 378–379).

Obecně však některé stopy íránského původu nacházíme u řady náboženských představ, dále jsou to i výjimečné doklady kroje u figurálních výjevů ztvárněných na litých garniturách (srov. např. Měřínský 2002, 526–564), zejména nákončích i dalších dokladech uměleckého řemesla s paralelami připomínanými i v pramenech písemných. Do východoevropské stepní oblasti na styku s íránským prostředím směřuje bezesporu řada indicií hmotné kultury a zvyklostí slovanské elity předvelkomoravského období. To vede k úvahám, že do pohybu směrem na západ se v rámci druhé slovanské vlny daly části různých kmenů náležejících historickým Antům a původně alespoň zčásti alanského původu. Ty se dostaly během 6. století nejen na Balkán, ale i do prostoru středního Dunaje a nakonec se podle J. Herrmanna v 7. století právě pod tlakem Avarů posunují na severozápad nad sudetská a karpatská pohoří, přičemž osou celého tohoto přesunu musela být s největší pravděpodobností řeka Morava a po překročení evropského rozvodí v Moravské bráně tok Odry. S příchodem a definitivním usazením Avarů v karpatské kotlině během let 567–568 se měla dát do pohybu masa zde usazených Slovanů řazených k východoslovanským Antům a proniknout přes naše území až do středního Poodří a dále k Baltu. Tento pohyb je dáván do souvislosti s počátky výskytu dokonale obtáčené a zdobené keramiky tzv. podunajského výrobního okruhu a tradice (Herrmann 1973, 20–23; Měřínský 2002, 222–224). Někdy se právě s tímto pohybem spojují i nálezy paprscitých spon například ze Staasdorfu u Tullnu (Dolní Rakousko), kterou datoval H. Mitscha-Märheim do doby okolo roku 700, dále k Určic na Prostějovsku a Olomouce, které by bylo záhodno podrobit dalšímu zkoumání právě ve výše naznačených souvislostech (Měřínský 2002, 60, 132).

V moravském prostředí musíme počítat především s příchodem oněch výše zmiňovaných jízdních družin z Podunají do dolního a středního Pomoraví v době poslední třetiny až počátkem osmdesátých let 7. století. Tato druhá vlna obsahovala i neslovanské prvky obohacené mimo jiné právě uměleckým řemeslem karpatské kotliny a zahrnovala také vyšší společenskou složku. Právě její přítomnost podmiňovala počátky geneze opevněných sídlišť (Měřínský 2001, 297–298, 300–301) a obecně je tato druhá vlna slovanského osídlení od středního Dunaje po severní Přičernomoří připisována Antům sídlícím původně

v Podněpří. Jen pro zajímavost velmi pozdní historická tradice obsažená v díle Tomáše Pešiny z Čechorodu Mars Moravicus uvádí, že na konci 7. a počátkem 8. století přišla na Moravu z jihovýchodu družina bojovníků v čele se svým králem (Pessina 1677, II.IV). Pozoruhodné také je, že doba zlomu někdy v poslední třetině až počátkem osmdesátých let 7. století nápadně koresponduje se vznikem I. bulharské říše chána Asparucha (* 641–† 702) v dnešní Dobruždi na pravém dunajském břehu a při černomořském pobřeží (Rumunsko, Bulharsko) v roce 681. Turečtí Bulhaři se sem přesunují z tzv. Velkého Bulharska mezi dolní Volhou a Donem, dostávají se na severní břeh Dunaje, potom překračují veletok a usazují se na území Byzance ve staré římské provincii Moesii. Také tuto možnou souvislost bude nutno v rámci dalšího bádání sledovat (Chropovský 1989, 48, 64).

Dosavadní poznatky archeologických výzkumů i výpovědi hmotných památek při nich získaných naznačují, že tyto na okraji kaganátu vznikající slovanské politické útvary se na něj bezesporu orientovaly kulturně a s největší pravděpodobností i politicky. Tato éra však skončila velmi rychle vítězstvím Karla Velikého ve válkách s Avary v letech 791–796, respektive nejpozději roku 803, a mocenské vakuem, které se zde vytvořilo, otevíralo slovanským vládcům v Pomoraví a Ponitří i jinde v okrajových zónách bývalé avarské říše nové možnosti konzolidace vlastní moci i územní expanze, jež tito vládcové plně využili. Celá politická situace na středním Dunaji se rapidně změnila a s tím souvisel i obrat kulturní orientace na franský západ projevující se i v kroji a výzbroji horní společenské vrstvy i v dalších sférách jejího života. Velmi rychle se rozvíjí právě nejvyspělejší oblasti v dolním a středním Pomoraví i v Ponitří, v prvním případě pod vládou Mojmirůvců (Měřínský 2002, 499–516).

Nositeli procesu etatizace a sjednocování s územní expanzí byli Moravané, kteří v průběhu 9. století vytvořili rozsáhlý a mocný raně středověký stát, jehož vrcholem bylo období vlády Svatopluka I. (871–894). Zde však můžeme vzhledem k omezeným možnostem rozsahu tohoto příspěvku vyslovit ke sledované problematice pouze některé poznámky či podněty. Například z pramenů víme, že na straně Moravanů bojovali i přeběhlíci z řad bavorských předáků. Patřil k nim třeba Gundakar, jenž v roce 863 ve funkci karantánského pohraničního hraběte zradil Karlomana (král v Bavorsku 876 a italský 877, † 880) a na jaře roku 869 padl v čele oddílu Moravanů při boji proti svému bývalému pánovi (Annales Fuldenses ad a. 863, 869; MMFH I, 97, 100). Takových případů mohlo být samozřejmě více, ale písemné prameny nám o nich vypovídají pouze velmi ojedinele. V roce 870 po zajištění Rostislava došlo také k obsazení významných moravských hradišť bavorskými jednotkami a markrabími byla ustanovena hrabata Wilhelm a Engilšalk. Ti padli následujícího roku před starým Rostislavovým městem při zdrcující porážce bavorských vojsk od Svatopluka I., jenž lstivě přeběhl od Franků opět na stranu Moravanů (Annales Fuldense ad a. 870, 871; MMFH I, 102–105). O vyhnancích, kteří se skrývali na Moravě před hněvem krále Arnulfa (asi 850–899, východofranský král 887, císař 896) nás také k roku 893 informuje řezenské pokračování Fuldských letopisů (Annalium Fuldensium Continuatio Ratisbonensis ad a. 893; MMFH I, 119–120). Prozatím se tyto události v archeologických pramenech postihnout nepodařilo.

Podobnou otázkou zůstává, jak se například v archeologických pramenech projevuje přítomnost příslušníků cizích etnik na dvoře velkomoravských vládců. Při antropologickém zpracování materiálu z Mikulčic odtud známe negroidní lebku (Stloukal–Vyhnánek 1976, 82–83). Po vítězných bojích se na Moravu dostávali také zajatci, kteří ovšem bývali za výkupné propuštěni, nebo v případech, že se válečná štěstěna odvrátila vyměňování. V moravských vojenských kontingentech mohli také sloužit příslušníci jiných etnik a v době rozmachu Velké Moravy za vlády Svatopluka I. je to více než pravděpodobné (srov. případy uváděné výše).

Změna situace přichází na konci 9. století, kdy sílí tlak starých Maďarů usazujících se v karpatské kotlině a Velká Morava jim nakonec podlehla a rozpadla se. Po jejím zániku lze postihnout podobnou situaci jako v době existence Avarského kaganátu. V tomto obdo-

bí se jižní a zejména jihovýchodní Morava nacházela v kontaktní zóně s Maďary. Zemi však Maďaři na základě dosavadních archeologických nálezů i rozboru nemnoha písemných pramenů přímo neokupují a zbytek či část velkomoravské nobility spíše v 1. polovině 10. století participuje na kočovníckých výpravách a nájezdech starých Maďarů nebo platí určitý tribut míru a státní organizace na omezeném území přežívá (Měřínský 1986, 67; 1990, 308–310; dále srov. např. Havlík 1978, 96–100; Třeštík 1987; 1991; 1997, 286; Steinhübel 1996, 7–18). Nálezy související s prostorem karpatské kotliny a staromaďarskou kulturou jsou velmi vzácné a navíc jsou to pouze ojedinělé artefakty, které mohou signalizovat jak přítomnost samotných starých Maďarů a stopy jejich nájezdů, tak například kořist ze vzájemných bojů, a nebo přizpůsobení se místní nobilitě zvyklostem a hmotné kultuře novému, ve východní části středoevropského prostoru dominantnímu, mocenskému faktoru (k nálezům srov. Schulze 1984; Schulze-Dörrlamm 1988; 2002).

Předpokládat můžeme víceméně pouze nájezdy do jihomoravského prostoru, jejichž stopy lze snad shledat na některých důležitých velkomoravských opevněných lokalitách a centrech, kde osídlení končí či přežívá ve velmi omezené podobě, a dále také průchody kočovníckých hord přes území Moravy. Jejich stopy jsou však zachytitelné pouze ve výjimečných případech náhodně odkrytých pohřbů staromaďarských bojovníků jaké známe například z Aspres-lès-Corps (Dép. Hautes-Alpes při hranicích Itálie ve francouzských Alpách (Schulze 1984, 473–479) a nejnověji z Gnadendorfu nedaleko od Mistelbachu (SZZ, p. B. Mistelbach, Dolní Rakousko), kde byl takový hrob objeven 18. VII. 2000 při výkopu pro elektrické vedení a plyn v hloubce zhruba 1 m. Orientaci měl Z–V a obsahoval šavli se zbytky dřevěné pochvy a rukojetí plátovanou stříbrným plechem, dále železný nůž, bronzový kroužek, kováň opasku a 10 stříbrných mincí s provrtem. U nohou pohřbeného se nacházela lebka a dolní částí nohou koně, koncové kováňi pochvy, železná přezka a zbytky třmenů. Dvě z nalezených mincí jsou italské denáry ražené v období mezi léty 898–915 (Lauer mann 2000, 34–35).

Nicméně můžeme předpokládat, že vzhledem k cílům maďarských nájezdů představovaly průchody Moravou i vzhledem k hornatým a sevřeným terénům Českomoravské vrchoviny ve směru staré dálkové komunikace, pozdější Haberské cesty směřující od bývalé Vindobony přes Znojmo do nitra Čech, i otevřenější trasy Jantarové cesty Pomoravím do Moravské brány a dále do Slezska nebo od Olomouce na západ do Polabí, spíše podružné směry (srov. Měřínský–Zumpfe 1998, 174–177), a to i vzhledem k faktu, že kočovníci a nomádští bojovníci dávají přednost pobytu v otevřeném terénu, než v rozsáhlých hornatých a zalesněných oblastech. Spíše lze předpokládat jejich pohyb na západ podél Dunaje a potom se jejich rychle se pohybující jezdecké hordy mohly stočit na sever, ať již proti toku Náby (Naab) či Regnice (Rednitz) na horní Mohan (Main), Sálu (Saale) a dále do Saska.

Staromaďarský nájezd do jižních Čech naznačuje nálezná situace na Hradci u Němčic (obec Nihošovice, okr. Strakonice). Jeho nejpravděpodobnějším východiskem mohl být prostor Enns–Linz na hranicích Horního a Dolního Rakouska a odtud postupoval jezdecký oddíl dále na sever ve směru staré dálkové komunikace do jižních Čech po trase Freistadt (p. B. Freistadt, Horní Rakousko), Dolní Dvořiště, Č. Budějovice. Jako další výchozí bod mohlo sloužit i okolí Kremže (Statutarstadt Krems a. d. Donau, Dolní Rakousko) a odtud přesun po oné cestě zvané Česká na Světlou (Zwettl, p. B. Zwettl, Dolní Rakousko), Vitoraz (Weitra, p. B. Gmünd, Dolní Rakousko) a dále do jižních Čech (Lutovský–Michálek 2000; Michálek–Lutovský 2000, 189–234, zvl. s. 232–234; k cestě Měřínský–Zumpfe 1998, 175–176). Podobné stopy násilného zániku s největší pravděpodobností po nájezdu maďarských kočovníků nacházíme na hradišti v trati „Sand“ u Raabsu (Dolní Rakousko), kde je zánikový horizont charakterizovaný též rombickými hroty šípů datován k polovině 10. století (Felgenhauer-Schmiedt 2000, 97–100, 103–104; 2002, 389–391, 393–394).

Na jižní Moravě v 1. polovině 10. století osídlení slábne, pauperizuje se a v průběhu 10. věku se stahuje spíše na střední Moravu, do Hornomoravského úvalu i k okrajům starého sídelního území na jihozápadě země. Na střední a severní Moravě je pozitivní jeho větší

kontinuita a lze předpokládat, že do této oblasti ležící ve větší vzdálenosti od neklidné jižní Moravy se v povelkomoravském období přesunulo těžiště a centrum dalšího vývoje. Jmenujme například lokality jako je Olomouc, Přerov, opevněná sídliště při severním a západním okraji jihomoravské oikumeny, z nichž lze upozornit na Staré Zámky u Líšně, Zelenou Horu u Vyškova, Hornice, Staré Hobzí, Palliardiho hradisko u Vysočan atd. Právě v tomto období nastává vzestup Olomouce, která se stává nejdůležitějším centrem Moravy raného středověku (Měřínský 1986, 65–68).

Nejasná zůstává situace 2. poloviny 10. století, ale na základě písemných pramenů i dosud registrovaných hmotných památek včetně jejich analýzy se můžeme přiklonit ke třetí z hypotéz předložených polským historikem G. Labudou (1960, 93–96), a to ve smyslu, že Morava si udržela samostatné postavení na rozhraní nově vznikajících státních útvarů českého, uherského a tzv. Východní bavorské marky. V podstatě se jednalo o prostor určitého mocenského vakua, jaké ostatně známe i ze sousedního Slovenska, zejména jeho severní poloviny, která byla teprve postupně včleňována v rámec vznikajícího uherského státu (Ratkoš 1965; Kučera 1974, 47–59; Ruttkay 1985; 1988, 134–135; Steinhübel 1996; Točík 1973). Vztahy ke karpatské kotlině byly patrně během 2. poloviny 10. století vystřídaný těsnější závislostí na slezské a polské oblasti, což dokládají i archeologické a v době přelomu tisíciletí i písemné prameny (Měřínský 1986, 68–69). Těžko lze z velmi kusých informací či různě interpretovatelných archeologických zjištění vyvozovat nějaké jednoznačné historické závěry. To se týká například nálezů českých denárů na tržišti v Olomouci, moravského biskupa z roku 976 uváděného při příležitosti synody ve Wormsu, či tzv. polské konstrukce valového opevnění v Přerově (srov. např. Sláma 1991, zvl. s. 56; 1998, 93; Staňa 2000; Třeščík 2000, 50–53, 292, zvl. pozn. č. 292).

Okolo roku 1000 se Morava dostala do sféry moci Boleslava Chrabrého a z toho, že Moravané vystupovali jako jeho aktivní spojenci pod svým jménem v letech 1015–1017 je možno usuzovat na trvání státní organizace na Moravě. Připojení k pražskému knížectví v 1. čtvrtině 11. století (nejpravděpodobněji v letech 1018/19), znamenalo novou etapu v dějinách Moravy i celkových vztazích k okolním oblastem (Krzemieńska 1980; Měřínský 1995, 135–139).

Prameny a literatura

- BERGDOLT, K., 2000: Der Schwarze Tod. Die Große Pest und das Ende des Mittelalters. München. – 2002: Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku. Praha.
- DOSTÁL, B., 1985: Břeclav–Pohansko III. Časně slovanské osídlení. Brno.
- ERHART, A., 1993: K otázce jazykové příslušnosti předkeltského obyvatelstva Moravy. In: Vlastivěda moravská, Země a lid NŘ, sv. 3. Právěké dějiny Moravy, 378–379. Brno.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 2001: Die Burg auf der Flur Sand bei Raabs an der Thaya. In: Velká Morava mezi východem a západem. Großmähren zwischen West und Ost. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, Uherské Hradiště, Staré Město 28. 9.–1. 10. 1999. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17, 97–98. Brno 2001.
- 2002: Herrschaftszentren und Burgenbau des 10. Jahrhunderts in Niederösterreich. Neue archäologische Forschungen im nördlichen Grenzgebiet. In: Joachim Henning (Hg.), Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit. Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung „Otto der Große, Magdeburg und Europa“, 381–395. Mainz am Rhein.
- FUSEK, G., 1994: Slovensko vo včasnოსlovanskom období. Nitra.
- GALUŠKA, L., 2001: Právěké a raně středověké osídlení katastru. In: ČOUPEK, J.–GALUŠKA, L.–NOVOTNÝ, G.–NOVOTNÝ, M.–OPLETAL, P.–PAVLAS, M.–STRAKOVÁ, L.–TĚTHAL, V., Ostrožská Nová Ves. Z dějin Nové Vsi a Chylic, 10–62. Ostrožská Nová Ves.
- GODŁOWSKI, K., 2000: Pierwotne siedziby Słowian. Wybór pism pod redakcją Michała Parczewskiego. Kraków.
- HAVLÍK, L. E., 1978: Morava v 9.–10. století. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace, Studie ČSAV č. 7. Praha.
- HERRMANN, J., 1973: Od Hradčian po Vinetu. Rané kultúry západných Slovanov. Martin.
- HORSKÁ, P.–KUČERA, M.–MAUR, E.–STLOUKAL, M., 1990: Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha.

- CHROPOVSKÝ, B., 1989: Slované. Historický, politický a kulturní význam a vývoj. Praha.
- KLANICA, Z., 1972: Předvelkomoravské pohřebiště v Dolních Dunajovicích. Příspěvek k otázce vzájemných vztahů Slovanů a Avarů v Podunají, St AÚ Brno, roč. I/1972, sv. I. Praha.
- 1986: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha.
- KRZEMIENSKA, B., 1980: Wann erfolgte der Anschluß Mährens an den böhmischen Staat?, *Historica* 19, 195–243.
- KUČERA, M., 1974: Slovensko po páde Velké Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9.–13. storočí. Bratislava.
- LABUDA, G., 1960: Utrata Moraw przez państwo polskie w XI wieku. In: *Studia z dziejów polskich i czechosłowackich*, tom 1, 93–124. Wrocław.
- LAUERMANN, E., 2000: Ein landnahmezeitliches Reitergrab aus Gnadendorf, *Archäologie Österreichs* 11/2, 34–35.
- LUTOVSKÝ, M.–MICHÁLEK, J., 2000: Archeologie násilného zániku: pád Hradce u Němčtic, *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana* 1, 133–142.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, *PA LXXVII*, 18–80.
- 1990: Počátky moravských dějin, *VVM XLII*, 301–315.
- 1993: Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě, *AH* 18, 99–118.
- 1995: K lokalizaci hradu Businc u Dětmara Merseburského (Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon ad a. 1015), *SPFFBU E* 40, 135–143.
- 2001: Die Zentren Großmährens. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, 297–304. Brno.
- 2002: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Praha.
- 2002a: Rakousko před Rakouskem. In: *VĚBER, V.–HLAVAČKA, M.–VOREL, P.–POLÍVKA, M.–WIHODA, M.–MĚŘÍNSKÝ, Z.*, Dějiny Rakouska, 9–64. Praha.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–ZUMPFE, E., 1998: Obchodní cesty na jižní Moravě a v Dolním Rakousku do doby vrcholného středověku, *AH* 23, 173–181.
- MICHÁLEK, J.–LUTOVSKÝ, M., 2000: Hradec u Němčtic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru; 1. Text. S příspěvky J. Beneše, V. Daněčka, M. Dobisfkové, V. Kratochvíla, J. Macharta, A. Majera, K. Nováčka, E. Opravila, J. Petříčkové, J. Rosta, P. Vařeky, S. Vencla a N. Venclové; 2. Tabulky; 3. Plány. Strakonice–Praha.
- MMFH I: *Magnae Moraviae fontes historici – Prameny k dějinám Velké Moravy I. Annales et Chronicae* (ed. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Večerka). Pragae–Brunae MCMLXVI.
- PESSINA, T. Io. de Czechorod, 1677: *Mars Moravicus*. Pragae.
- POULÍK, J., 1988: K otázce vzniku předvelkomoravských hradišť, *SIArch XXXVI*, 189–216.
- 1995: Žuráň in der Geschichte Mitteleuropas, *SIArch XLIII*, 27–109.
- PROFANTOVÁ, N., 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: *Falko Daim* (Hg.), *Awarenforschungen*, Band 2, 605–801. Mit einem Beitrag von Jaroslav Frána und Antonín Maštálka (S. 779–801). *Archaeologia Austriaca*, Monographien, Band 2. Studien zur Archäologie Awaren 4. Wien.
- RATKOŠ, P., 1965: Podmanenie Slovenska Maďarmi. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Sborník materiálov, 141–178.
- RUTTKAY, A., 1985: Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10.–13. storočí z hľadiska archeologického bádania. In: *Josef Poulík–Bohuslav Chropovský a kol.*, *Velká Morava a počátky československé státnosti*, 141–185. Praha–Bratislava.
- 1988: Vklad v problemu slavjano-vengerskich vzaimodjstvij v severnoj časti Karpatskoj kotloviny v X–XI vv. In: *Trudy V meždunarodnogogo kongressa archeologov-slavistov*. Kiev. 18–25 sentjabra 1985 g. Tom. II, 133–136. Moskva.
- SCHULZE, M., 1984: Das ungarische Kriegergrab von Aspres-lès-Corps. Untersuchungen zu den Ungarneinfällen nach Mittel-, West- und Südeuropa (899–955 n. Chr.) mit einem Exkurs: Zur Münzchronologie altungarischer Gräber, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 31, 473–514.
- SCHULZE-DÖRRLAMM, M., 1988: Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken, *JbRGZM* 35, 373–478.
- 2002: Die Ungarneinfälle des 10. Jahrhunderts im Spiegel archäologischer Funde. In: *Joachim Henning* (Hg.), *Europa im 10. Jahrhundert*, 109–122. Mainz am Rhein.
- SLÁMA, J., 1991: Přemyslovci a Morava, *Sborník Společnosti přátel starožitností* 2, 51–68.
- 1998: Archeologie o vnitřních proměnách přemyslovského státu za vlády Břetislava I. In: *Kraje słowińskie w wiekach średnich*, *Profanum i sacrum*, 92–98. Poznań.
- STAŇA, Ā., 2000: Pronikání Boleslava II. na Brněnsko ve světle archeologických objevů. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (†7. února 999)*. Uspořádal: Luboš Polanský–Jiří Sláma–Dušan Třeštk, 197–208. Praha.
- STEINHÜBEL, J., 1996: Nitrianske kniežatstvo a zánik Vel'kej Moravy, *Historické štúdie* 37, 7–25.
- STLOUKAL, M.–VYHNÁNEK, L., 1976: Slované z velkomoravských Mikulčic. S archeologickým úvodem Josefa Poulíka. Praha.
- TEJRAL, J., 1975: K langobardskému odkazu v archeologických pramenech na území Československa, *SIArch XXIII*, 379–446.

- 1982: Morava na sklonku antiky. Praha.
- 1993: Za dob velkého neklidu (doba stěhování národů). In: Vlastivěda moravská, Země a lid NŘ, sv. 3. Právěké dějiny Moravy, 471–503. Brno.
- TOČÍK, A., 1973: Zur Frage der slawisch-magyarischen Kontakte an der mittleren Donau im 10. und 11. Jahrhundert, Berichte über den II. Internationalen Kongreß für Slawische Archäologie Berlin 24.–28. August 1970, Band II, 351–356. Berlin.
- TŘESTÍK, D., 1987: Pád Velké Moravy. In: Typologie raně feudálních slovanských států. Sborník příspěvků z mezinárodní konference k tématu „Vznik a rozvoj slovanských raně feudálních států a národnosti ve střední a jihovýchodní Evropě“, konané ve dnech 18.–20. listopadu 1986 v Praze, 27–76. Praha.
- 1991: Kdy zanikla Velká Morava?, *Studia mediaevalia pragensia* II, 9–27.
- 1997: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha.
- 2000: „Veliké město Slovanů jménem Praha“. Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000, 49–70. Praha.

Zusammenfassung

Das Spiegelbild zwischenethnischer Beziehungen in der materiellen Kultur Mährens im Mittelalter

Mähren stellte im Gegensatz zu Böhmen, das von mehreren Gebirgszügen umgeben ist, die zusammen einem kranzartigen Gebilde ähneln, stets ein gegen Süden offenes Gebiet dar, aus dem neue kulturelle Impulse und technische Neuerungen kamen. Auch der Marchfluß bildete seit jeher eine Nord-Süd-Achse, sowohl was die Bewegung von Menschen und ganzer Ethnika, als auch die Handelsverbindungen betraf. Durch diese Gegend führte eine der Abzweigungen der Bernsteinstraße, die in Aquileia an der Adria begann, bei Carnuntum (Bad Deutsch-Altenburg, Petronell, Niederösterreich) die Donau überquerte, das Mährische Tor passierte und in Richtung Baltikum weiterführte. Ein wichtiger Kommunikationsknotenpunkt war Olmütz (Olomouc), wo sich von einem Zweig der Bernsteinstraße die Hauptverbindungsstrecke zwischen Mähren und Böhmen, die von Olmütz (Olomouc) in westliche Richtung bis in den Elbraum verlief, trennte. Entlang dieser Linie führte außerdem ab dem 10. Jahrhundert eine der Nebenabzweigungen der europäischen West-Ost-Magistrale, die sich, nachdem die Altmagyaren das Karpatenbecken besetzt hatten, nach Norden verschob und somit vom Cordoba-Kalifat über Frankreich, das südliche Sachsen, Breslau und von dort über Krakau und Kiew bis zu den Chasaren und nach China verlief. Eine weitere Fernstraße, die spätestens ab dem Beginn des 11. Jahrhunderts Haberská genannt wurde, begann bei Vindobona (heute Wien), führte in Richtung Znaim, durchquerte die Böhmischemährische Höhe und verlief weiter in die Elbeebene und nach Prag.

Zur Zeit der Völkerwanderung lassen sich in dieser Gegend eine Vielzahl germanischer Ethnika nieder bzw. ziehen diese Stämme durch. Nördlich der Donau, an der Grenze zu Ufer-Noricum, siedeln die Rugier, deren Macht in den Jahren 487–488 gebrochen wird. Die Langobarden ziehen in dieses Gebiet ein; irgendwann zwischen 494 und 509 schlagen sie die in Südmähren angesiedelten Heruler und besetzen den gesamten Raum Südmährens sowie den östlichen Teil Niederösterreichs und dringen entweder bereits zwischen 526–527 oder erst zwischen 546–547 in Pannonien ein, wo sie bis zum Jahr 568 ansässig bleiben. Die Heruler dagegen wandern nach der ihnen von den Langobarden zugefügten Niederlage nach Norden nach Skandinavien weiter und durchqueren dabei die von den Slawen bereits besiedelten Gebiete, möglicherweise in der Südwestslowakei.

Doch auch die Herrschaft der Langobarden war in diesem gesamten Raum nicht von langer Dauer. Es ist vorauszusetzen, daß die ersten Slawen relativ oft in das Gebiet der heutigen Südwestslowakei eindringen, wobei die Reste der nichtslawischen Besiedlung den besagten Raum im Verlauf des 4. Jahrhunderts verließen. Weder in Mähren noch in Böhmen gibt es Beweise für direkte und intensivere Kontakte der neuangekommenen Siedler – Träger der Kultur mit der Keramik des Prager Typs – mit der späten germanischen Besiedlung, deren Repräsentanten vor allem die Langobarden waren, jedoch respektierten offensichtlich die beiden Ethnika die gegenseitigen Gebiete, mieden sich aber. Daraus kann man möglicherweise die Schlußfolgerung ziehen, daß das schrittweise Eindringen der Slawen erst in dem Augenblick eingesetzt hat bzw. in jenem Augenblick an Intensität gewann, als die Macht der Langobarden sogar in Pannonien selbst bereits schon abgeschwächt war, also irgendwann im letzten Drittel des 6. Jahrhunderts. Dies schließt allerdings nicht aus, daß die Anfänge der Bewegung der Slawen in Richtung Südmähren vielleicht bereits im zweiten Drittel des 6. Jahrhunderts begonnen haben. Die ersten slawischen Siedler lassen sich auf dem Gebiet Mährens spätestens seit den dreißiger und vierziger Jahren des 6. Jahrhunderts nach und nach nieder, doch zu einer intensiven Besiedlung ihrer späteren Heimat kommt es vermutlich erst nach der Mitte des 6. Jahrhunderts, als die hier ansässigen Langobardenscharen und Reste weiterer germanischer Stämme sich in Bewegung setzten und nach Norditalien fortzogen.

Eine detaillierte kartographische Bearbeitung des Katastralgebietes mit Funden aus langobardischen Gräberfeldern einerseits und eine derartige Bearbeitung der ältesten Funde der Kultur des Prager Typs andererseits zeigt, daß sich diese beiden kulturellen und ethnischen Phänomene in gewisser Weise respektierten. Aufgrund dieser Feststellungen kann man die Hypothese aufstellen, daß der erste und älteste slawische Strom nach Mähren nicht, wie allgemein angenommen, über das Mährische Tor gelangte, sondern

daß ihm – wie es einige der jüngsten slawischen Funde belegen – einige Gruppen vorausgegangen waren, die aus Kleinpolen über die Karpatenpässe ins Gebiet am mittleren Waga-Fluß kamen und von dort entlang des Flusses Waga (Váh) weiterzogen, die Südwestslowakei besiedelten und nach der Überschreitung der Gebirgssättel und -pässe in den Weißen Karpaten an den mittleren Marchfluß gelangten, wo sie möglicherweise bereits während des zweiten Drittels des 6. Jahrhunderts ihre ersten Siedlungen gründeten. Dieser Wanderstrom respektierte im Wesentlichen die noch bestehende langobardische Siedlungsoikumene, wie es analog auch im Falle der ersten slawischen Siedler, die über das Mährische Tor nach Zentralmähren gelangten, gewesen sein könnte.

Im Jahr 568 siedelt sich im Karpatenbecken endgültig ein neues ethnisches Element an – die Awaren. Mähren bleibt außerhalb des eigentlichen Kaganats, liegt aber an seiner nordwestlichen Flanke. Gerade hier entstanden spätestens seit dem letzten Drittel bzw. letzten Viertel des 7. Jahrhunderts entlang des Flusses March befestigte Siedlungen, deren Lage bis zu einem gewissen Grad auch von dem Verlauf der Fernstraßen und deren Furten über die größten Wasserströme mitbestimmt wurde. Charakteristisch für diese sind Funde von Bronze- und Eisensporen mit Haken, von gegossenen Bronzeornamenten und weiteren Gegenständen, die in Verbindung mit dem hochentwickelten multiethnischen Milieu des Karpatenbeckens in der Zeit des vorausgesetzten zweiten Awarenkaganats stehen. Dieser fundmäßige Horizont wird in Zusammenhang mit der Entstehung mobiler militärischer Gefolgschaften interpretiert, deren eine Komponente der Fürst in der Eigenschaft als Häuptling bildete, wobei diese Komponente im Zuge der Herausbildung lokaler Eliten in der weiteren Entwicklung der Geschichte Mährens eine prinzipielle Rolle spielen sollte. Die befestigten slawischen Siedlungen, die aus der Zeit vor der Entstehung des Großmährischen Reiches stammen, deuten in vielen Punkten auf enge Beziehungen zur materiellen Kultur des Karpatenbeckens hin – insbesondere ist dies der Fall bei den Funden aus den Gräberfeldern mit ihren gegossenen Ornamenten – und speziell auch auf Beziehungen zu Lokalitäten in der Südwestslowakei und im Bereich des Preßburger Tores. Es gilt als wahrscheinlich, daß im letzten Drittel oder im letzten Viertel des 7. Jahrhunderts gerade von hier aus berittene Heeresgruppen in die nördlichen Gebiete mit ihrer ursprünglichen slawischen Kultur, für die die Keramik des Prager Typs charakteristisch ist, eindringen und somit die Grundlage sowohl für die weitere Entwicklung als auch für den Etatisierungsprozeß legten, der durch die Entstehung eines mährischen Staatsgebildes mit Fürst Mojmir an der Spitze abgeschlossen wurde. Diese zweite slawische Welle wird manchmal in Zusammenhang mit dem Umkreis der slawischen Besiedlung zwischen dem mittleren Donaufluß und den Gebieten am Schwarzen Meer gebracht, die den historischen Anten zugeschrieben wird, die ursprünglich am Fluß Dnjepr angesiedelt waren und bei denen auf die Möglichkeit hingewiesen wird, daß es sich um die slawisierten Überreste einer ursprünglich iranischen Bevölkerung, vermutlich sarmatischer Herkunft, gehandelt haben könnte.

Ein Umbruch der Macht- und politischen Situation erfolgte am Ende des 9. Jahrhunderts, als sich der Druck der Altmagyaren, die sich nach und nach im Karpatenbecken niedergelassen hatten, verstärkte, bis ihnen Großmähren kurz nach dem Tod von Svatopluk I. im Jahr 894 unterlag und zerfiel. Nach dem Untergang des Großmährischen Reiches kann man eine ähnliche Situation wie zur Zeit des Bestehens des Awarenkaganats feststellen. Zu diesem Zeitpunkt befand sich das südliche und mehr noch das südöstliche Mähren in einem Kontaktbereich zu den Magyaren. Wie man aufgrund der bisherigen archäologischen Funde sowie auch aufgrund der Analyse einiger weniger schriftlicher Quellen annehmen kann, haben die Magyaren das Land nicht direkt besetzt, und der Rest bzw. ein Teil der großmährischen Nobilität hat in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts entweder an den Raub- und Streifzügen dieser partizipiert oder aber ihnen für den Frieden einen angemessenen Tribut gezahlt, und das Staatsgebilde konnte so auf einem begrenzten Gebiet überleben. Funde, die sich auf das Karpatenbecken und die altmagyarische Kultur beziehen, haben Seltenheitswert, außerdem handelt es sich lediglich um einzelne Artefakte, die sowohl die Anwesenheit der Altmagyaren selbst und die Spuren ihrer Streifzüge, als auch zum Beispiel die Beute aus den gegenseitigen Kämpfen, sowie die Anpassung der lokalen Nobilität an die Bräuche und die materielle Kultur des neuen, im östlichen Teil des mitteleuropäischen Raumes dominierenden Machtfaktors signalisieren könnten.

Die Besiedlung Südmährens nimmt in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts ab, die Bevölkerung verarmt und zieht sich im Laufe des 10. Jahrhunderts eher nach Zentralmähren zurück, in den Obermährischen Talgrund (Hornomoravský úval) sowie in die Randgebiete des alten Siedlungsraumes im Südwesten des Landes. In Zentral- und Nordmähren ist eine stärkere Kontinuität der Besiedlung sichtbar, und man kann voraussetzen, daß im Zeitraum nach dem Großmährischen Reich sich der Schwerpunkt und das Zentrum der weiteren Entwicklung in dieses Gebiet – in größerer Entfernung vom unruhigen Südmähren – verlagert hat. Als Beispiele seien die Lokalitäten wie Olmütz (Olomouc), Prerau (Přerov) sowie die befestigten Siedlungen an der nördlichen und westlichen Flanke der südmährischen Oikumäne genannt, wobei hier besonders auf Staré Zámky bei Lišeň, Grünberg bei Wischau (Zelená Hora u Vyškova), Hornice, Staré Hobzí, den Palliardi-Burgwall bei Vysočany u.a. namentlich hinzuweisen ist. Gerade zu dieser Zeit kommt es zu einem Aufschwung von Olmütz (Olomouc), das zum wichtigsten Zentrum Mährens im frühen Mittelalter wird.

Unklar bleibt die Situation in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts, doch aufgrund schriftlicher Quellen sowie bisher festgestellter Funde materieller Art einschließlich deren Analyse kann die dritte der von G. Labuda vorgelegten Hypothesen ins Auge gefaßt werden, und zwar in dem Sinne, daß

Mähren seine selbständige Stellung an der Scheide zwischen den neu entstehenden Staatsgebilden, dem tschechischen und dem ungarischen Staatsgebilde und der sog. Bayrischen Ostmark, aufrechterhalten konnte. Im Prinzip handelte es sich um das Vorhandensein eines gewissen Machtvakuum, welches übrigens auch aus der nachbarlichen Slowakei bekannt ist, insbesondere aus ihrer nördlichen Hälfte, die erst schrittweise in den Rahmen des entstehenden ungarischen Staates eingegliedert werden konnte. Die Wechselbeziehungen innerhalb des Karpatenbeckens wurden im Laufe der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts vermutlich durch eine engere Anbindung an die schlesischen und polnischen Gebiete ersetzt, was archäologische und ab der Zeit um die Jahrtausendwende auch schriftliche Quellen belegen. Aus den sehr knappen Informationen oder verschiedenartig interpretierten archäologischen Feststellungen können allerdings kaum eindeutige historische Rückschlüsse gezogen werden. Dies betrifft zum Beispiel den Fund böhmischer Denare auf dem Marktplatz in Olmütz (Olomouc), die Erwähnung eines mährischen Bischofs im Jahr 976 im Zusammenhang mit der Synode in Worms oder die sog. polnische Konstruktion einer Wallbefestigung in Prerau (Prerov).

Um das Jahr 1000 gelangte Mähren in den Machtbereich von Boleslaw Chrobry und aus der Tatsache, daß die Mäher unter ihrem Namen in den Jahren 1015 bis 1017 als seine aktiven Verbündeten auftraten, kann man auf den Fortbestand eines Staatsgebildes in Mähren schließen. Der Anschluß an das Prager Fürstentum im ersten Viertel des 11. Jahrhunderts (mit größter Wahrscheinlichkeit in den Jahren 1018/1019) stellte anschließend eine neue Etappe in der Geschichte Mährens und insgesamt auch in den Beziehungen zu den umliegenden Gebieten dar.

